

कार्यकारी सारांश

कार्यकारी सारांश

भारत सरकारने इमारत व इतर बांधकाम कामगारांच्या रोजगार व सेवा शर्तीचे नियमन करण्यासाठी आणि त्यांची सुरक्षा, आरोग्य व कल्याणकारी उपाययोजनांची तरतूद करण्यासाठी इमारत व इतर बांधकाम कामगार (रोजगार व सेवा शर्तीचे नियमन) अधिनियम, 1996 (इमारत व इतर बांधकाम कामगार अधिनियम) लागू केला (ऑगस्ट 1996). 18 ते 60 वर्षे वयोगटातील व मागील बारा महिन्यांच्या कालावधी दरम्यान कमीत कमी 90 दिवसांच्या कालावधीसाठी कोणत्याही इमारतीचे किंवा इतर बांधकामाचे काम करणारी व्यक्ती इमारत व इतर बांधकाम कामगार अधिनियमांतर्गत लाभार्थी म्हणून नोंदणीसाठी पात्र होती.

इमारत आणि इतर बांधकाम कामगार कल्याण मंडळांची संसाधने वाढविण्यासाठी, भारत सरकारने नियुक्त्यांनी केलेल्या बांधकाम खर्चावर उपकर आकारण्यासाठी आणि संकलन करण्यासाठी इमारत आणि इतर बांधकाम कामगार कल्याण उपकर अधिनियम, 1996 (उपकर कायदा) देखील लागू केला (ऑगस्ट 1996). संकलित केलेला उपकर 'इमारत व इतर बांधकाम कामगार कल्याण निधी' मध्ये जमा केला जातो.

इमारत व इतर बांधकाम कामगार अधिनियमाद्वारे मिळालेल्या अधिकारांचा वापर करून, उद्योग, ऊर्जा आणि कामगार विभाग, महाराष्ट्र शासन (विभाग) यांनी, महाराष्ट्र इमारत आणि इतर बांधकाम कामगार (रोजगार आणि सेवाशर्तीचे नियमन) नियम, 2007 अधिसूचित केले (फेब्रुवारी 2007). बांधकाम कामगारांसाठी कल्याणकारी योजना राबविण्यासाठी विभागाने महाराष्ट्र इमारत आणि इतर बांधकाम कामगार कल्याणकारी मंडळ (मंडळ) देखील स्थापन केले (ऑगस्ट 2007).

राज्य शासनाने अधिनियमांतर्गत अधिसूचित केलेले नियम अधिनियमाच्या मतितार्थाशी सुसंगत आहेत किंवा नाहीत आणि अधिनियमाच्या तरतुदींचे पालन करण्यासाठी पुरेशी आहेत का हे मूल्यांकन करण्यासाठी "इमारत आणि इतर बांधकाम कामगारांचे कल्याण" या विषयावरील संपादनूक लेखापरीक्षण करण्यात आले. आस्थापना आणि लाभार्थ्यांच्या नोंदणीसाठी प्रभावी व्यवस्था आहे का हे लेखापरीक्षणात तपासण्यात आले. उपकर मूल्यांकन, संकलन आणि निधीमध्ये त्याचे हस्तांतरण यांची कार्यक्षमता लेखापरीक्षणात तपासण्यात आली. लेखापरीक्षणात कामगारांसाठी योग्य आरोग्य आणि सुरक्षितता निकषांचे अस्तित्व आणि तपासणीद्वारे त्यांच्या अनुपालनाचे मूल्यांकन करण्यात आले. मंडळाच्या कल्याणकारी योजनांच्या अंमलबजावणीतील कार्यक्षमता व परिणामकारकता याचेही मूल्यांकन लेखापरीक्षणात करण्यात आले.

जून 2021 नंतर संचालक मंडळावर नियुक्ता व बांधकाम कामगारांच्या प्रतिनिधींची नेमणूक करण्यात आली नसल्याचे लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले. इमारत व इतर बांधकाम कामगार अधिनियमाच्या अंमलबजावणीमुळे उद्भवणाऱ्या मुद्द्यांवर राज्य

शासनाला सल्ला देण्यासाठी राज्य इमारत व इतर बांधकाम कामगार सल्लागार समिती राज्य शासनाने जून 2015 नंतर स्थापन केली नाही. मंजूर पदांच्या तुलनेत कर्मचाऱ्यांची कमतरता (89 टक्के) असूनही, कामगार/आस्थापनांची नोंदणी आणि योजनांच्या अंमलबजावणीसाठी अत्यंत महत्त्वाचे असलेले मनुष्यबळ नियुक्त करण्यासाठी आणि प्रशासकीय यंत्रणा मजबूत करण्यासाठी कोणतीही प्रभावी कार्यवाही करण्यात आली नाही.

लेखापरीक्षणादरम्यान 60 बांधकामांची चाचणी-तपासणी केली असता 73 टक्के आस्थापनांची नोंदणी झाली नसल्याचे निदर्शनास आले. बांधकाम उपक्रम हाती घेणाऱ्या आणि अधिकृत करणाऱ्या स्थानिक संस्था/विभागांना नोंदणी अधिकाऱ्यांना मंजूर आराखडे/बांधकामे सादर करण्याचे निर्देश देऊन आस्थापनांची विभागाने तयार केलेली नोंदणी सुधारण्यासाठीची यंत्रणा अंमलात आणली गेली नाही.

कामगार नोंदणी आणि कामगार कल्याण सेवा वाढविण्यासाठी आणि कामगारांना अधिक प्रभावी सेवा प्रदान करण्यासाठी मंडळाने (जुलै 2020) एकात्मिक कल्याण मंडळ व्यवस्थापन प्रणाली ही वेब-आधारित ऑनलाइन प्रणाली कार्यान्वित केली. राज्यात नोंदणीकृत कामगारांची संख्या 2017-18 मधील 3.55 लाखावरून वाढून 2021-22 मध्ये 10.81 लाखांवर पोहोचली. तथापि, लेखापरीक्षणाने विभागाच्या प्रतिनिधींसमवेत केलेल्या 48 आस्थापनांच्या (ज्यापैकी 24 आस्थापना नोंदणीकृत होत्या) संयुक्त तपासणीत या आस्थापनांमध्ये काम करणाऱ्या कामगारांपैकी 64 टक्के कामगारांची मंडळाकडे नोंदणी नसल्याचे निदर्शनास आले. लेखापरीक्षणात असे ही निदर्शनास आले की, एप्रिल 2021 ते मार्च 2022 दरम्यान 48.17 टक्के कामगारांची नोंदणी आवेदनपत्राच्या तारखेनंतर 100 दिवसांपेक्षा जास्त विलंबाने झाली.

कामगार सुविधा केंद्र कोल्हापूर (जिल्हा कोल्हापूर) च्या संदर्भात, सहा कंत्राटदारांनी 6,178 कामगारांना 90 दिवसांचे काम प्रमाणपत्र दिले होते ज्याच्या आधारे 2020-21 आणि 2021-22 दरम्यान कामगारांची नोंदणी करण्यात आली होती. नोंदणीकृत आस्थापनांच्या विदासह एकात्मिक कल्याण मंडळ व्यवस्थापन प्रणाली मधील विदाची उलटतपासणी केली असता असे दिसून आले की या सहा कंत्राटदारांपैकी कोणत्याही कंत्राटदाराने इमारत आणि इतर बांधकाम कामगार अधिनियमांतर्गत त्यांच्या आस्थापनांची नोंदणी केलेली नव्हती. शिवाय, सहा कंत्राटदारांनी 6,178 कामगारांऐवजी फक्त 133 कामगारांना प्रमाणपत्रे दिली होती. त्याचप्रमाणे, कामगार सुविधा केंद्र इचलकरंजी (जिल्हा कोल्हापूर) मध्ये, आठ कंत्राटदारांनी 1,211 कामगारांना काम प्रमाणपत्रे दिली होती, तथापि, या आठ कंत्राटदारांपैकी कोणत्याही कंत्राटदाराने त्यांच्या आस्थापनांची नोंदणी केलेली नव्हती. तथापि, या कंत्राटदारांनी दिलेल्या माहितीवरून असे दिसून आले की त्यांनी 1,211 कामगारांऐवजी फक्त 118 कामगारांना काम प्रमाणपत्रे दिली होती. अशा प्रकारे, ज्या 7,138 काम प्रमाणपत्रांच्या आधारे कामगारांची नोंदणी करण्यात आली होती त्यांची सत्यता संशयास्पद होती. यावरून असे दिसून आले

की नोंदणीपूर्वी पुनर्पुष्टीकरणासाठी एका कंत्राटदाराने जारी केलेल्या मोठ्या संख्येने कामाच्या प्रमाणपत्रांच्या मुद्द्याला संभाव्य जोखीम क्षेत्र म्हणून चिन्हांकित करण्यासाठी एकात्मिक कल्याण मंडळ व्यवस्थापन प्रणालीमध्ये तपासणीचा अभाव होता.

नोंदणी महानिरीक्षकांनी तयार केलेल्या वार्षिक दर विवरणपत्र विचारात घेऊन उपकर आकारणीसाठी बांधकामाचा अंदाजे खर्च निश्चित करायचा होता. तपासणीत 57 प्रकरणांमध्ये संपूर्ण बांधकाम क्षेत्रावर वार्षिक दर विवरण लागू न केल्याने ₹ 29.41 कोटी उपकराची अल्प वसुली झाल्याचे लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले. तसेच, बांधीव क्षेत्रात समाविष्ट न होणाऱ्या लँडस्केपिंग, वॉकिंग ट्रॅक, गार्डन आदींवर होणारा खर्च उपकर आकारण्यासाठी विचारात घेण्यात आला नाही. बांधकामाचा अंतिम खर्च निश्चित केल्यानंतर या अधिनियमांतर्गत समाविष्ट कामांचे मूल्यमापन आदेश मूल्यमापन अधिकाऱ्याकडून काढले जात नसल्याने बांधकामाच्या अंतिम खर्चाऐवजी केवळ बांधकामाच्या अंदाजित खर्चावर उपकर वसूल करण्यात आला. 20 पैकी सात चाचणी तपासणी युनिटमध्ये उपकर संकलकांकडून उपकर पाठविण्यास विलंब झाला आणि चाचणी-तपासणी केलेल्या चार कार्यालयांमध्ये ₹ 3.72 कोटींचा उपकर जमा झाला नसल्याचे लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले. ताळमेळ यंत्रणेअभावी संकलित केलेला संपूर्ण उपकर मंडळाकडे पाठविण्यात येऊन पाठविलेली रक्कम बँक संकलन खात्यात योग्य प्रकारे जमा झाली याची खात्री मंडळाला करता आली नाही. जुलै 2024 पर्यंत कंत्राटदाराने उपकर संकलन व लेखा आणि वित्त मॉड्यूल विकसित न केल्यामुळे उपकर संकलन प्रणालीचे चांगला ताळमेळ आणि व्यवस्थापनावर परिणाम झाला. ताळमेळाच्या समस्येवर तोडगा काढण्यासाठी, मंडळ उपकर संकलक, मूल्यांकन अधिकारी आणि अपिलीय अधिकाऱ्यांची संस्थानिहाय यादी अद्ययावत करण्याच्या आणि समर्पित उपकर संकलन पोर्टल विकसित करण्याच्या प्रक्रियेत होते.

नोंदणीकृत आस्थापनांनी महाराष्ट्र इमारत व इतर बांधकाम कामगार नियमावलीतील विविध तरतुदींचे पालन केले आहे की नाही याची सुनिश्चिती करण्यासाठी इमारत व इतर बांधकाम कामगार अधिनियमांतर्गत आस्थापनांची तपासणी करणे महत्वाचे होते. 24 नोंदणीकृत आस्थापनांच्या केलेल्या संयुक्त पडताळणीमध्ये असे निदर्शनास आले की, 21 आस्थापनांपैकी सहा (29 टक्के) आस्थापनांनी उचलण्याची उपकरणे, लूज गिअर्स, क्रेन व होईस्टस आदींच्या प्राथमिक व वेळोवेळी चाचण्या व तपासणीचे प्रमाणपत्र सादर केले नाही, आणि 24 पैकी 9 (37 टक्के) आस्थापनांनी कामगारांची वैद्यकीय तपासणी केली नाही. कामगार विभागाच्या आयुक्तांनी इमारत व इतर बांधकाम कामगार अधिनियमांतर्गत आस्थापनांचा डेटाबेस महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाला केंद्रीय तपासणी प्रणालीमध्ये प्रविष्टीकरिता पाठवला नाही जेणेकरून जोखीम-आधारित तपासणीसाठी आस्थापनांची निवड सुलभ होईल. परिणामी, 2017-18 ते 2021-22 या कालावधीत इमारत व इतर बांधकाम कामगार अधिनियमांतर्गत समाविष्ट असलेल्या

कोणत्याही नोंदणीकृत आस्थापनांची तपासणी करण्यात आली नाही. लेखापरीक्षणाने निदर्शनास आणून दिल्यानंतर, नोंदणीकृत आस्थापनांचा विदा जून 2023 दरम्यान केंद्रीय तपासणी प्रणालीकडे पाठवून तपासणी करण्यात आली.

मंडळाने 2017-18 ते 2021-22 या कालावधीत योजनांच्या अंमलबजावणीसाठी एकूण उपलब्ध निधीपैकी (म्हणजे ₹ 16,151.82 कोटी) केवळ ₹ 4,253.77 (26.34 टक्के) निधी वापरला. बांधकाम मजुरांना माध्यान्ह भोजन पुरविणाऱ्या अभिकरणांनी कराराच्या अटीनुसार ना वितरण कार्ड दिले ना क्लाऊड आधारित देखरेख प्रणाली विकसित केली.

लाभार्थ्यांना ₹ 18.36 लाख किमतीचे जीवनावश्यक संच आणि ₹ 5.69 कोटीच्या सुरक्षा संचाचे वाटप एकापेक्षा अधिकवेळा करण्यात आले. राज्याच्या खरेदी धोरणाचे उल्लंघन करून सुरक्षा संच आणि आवश्यक संचासाठी मंडळाने सहा वेळा पुनरावृत्ती आदेश देण्यास विभागाने मान्यता दिली. 2019-20 ते 2021-22 या दरम्यान, राज्यातील 19.49 लाख नोंदणीकृत कामगारांच्या तुलनेत, केवळ 2.97 लाख (15 टक्के) नोंदणीकृत कामगारांनी आरोग्य तपासणी योजनेचा लाभ घेतला. कोविड-19 महामारीच्या काळात, 24,347 प्रकरणांच्या बाबतीत, ₹ 2000 प्रति लाभार्थी (पहिला टप्पा), ₹ 3000 प्रति लाभार्थी (दुसरा टप्पा) आणि सर्व सक्रिय नोंदणीकृत लाभार्थ्यांना ₹ 1500 प्रति लाभार्थी (तिसरा टप्पा) अशी आर्थिक मदत एकाच बँक खात्यात एकापेक्षा जास्त वेळा करण्यात आली, ज्यामुळे ₹ 5.03 कोटी जास्त रक्कम जमा झाली. यावरून मंडळाकडून पुरेशी छाननी न होणे आणि बँकेशी ताळमेळ न घेणे दिसून आले. तसेच, कोविड-19 साथीच्या काळात 1.21 लाख लाभार्थ्यांना प्रत्येकी ₹ 3,000 आर्थिक मदतीपासून वंचित ठेवण्यात आले. विविध योजनांतर्गत लाभार्थ्यांकडून प्राप्त झालेल्या दाव्यांना मंजुरी देण्यासाठी मंडळाने कोणतीही कालमर्यादा निश्चित केलेली नव्हती. 60 टक्के दावे एका वर्षापेक्षा जास्त काळानंतर मंजूर झाले होते, ज्यामुळे दाव्यांच्या मंजुरीमध्ये देखरेखीच्या यंत्रणेचा अभाव दिसून येतो. शिक्षणासाठी प्रदान केलेल्या आर्थिक मदतीच्या योजनांमध्ये कागदपत्रांची चुकीची पडताळणी केल्यामुळे विद्यार्थ्यांना (लाभार्थ्यांवर अवलंबून असलेल्यांना) जास्त पैसे दिल्याचे दिसून आले.

शिफारशी

- ✓ शासनाने मंडळात नियोक्ता व कामगारांच्या प्रतिनिधींची नेमणूक कालबद्ध पद्धतीने करणे आवश्यक आहे.
- ✓ आस्थापना आणि कामगारांची नोंदणी, तपासणी आणि कामगारांचे कल्याण सुनिश्चित करण्यासाठी इमारत व इतर बांधकाम कामगार अधिनियमाच्या तरतुदींची प्रभावी अंमलबजावणी सुनिश्चित करण्यासाठी शासनाने मंजूर पदे प्राधान्याने भरण्यासाठी प्रभावी कार्यवाही करावी.

- ✓ उपकर संकलकाने संकलित केलेल्या आणि मंडळाकडे पाठविलेल्या उपकराचा ताळमेळ सुलभ करण्यासाठी एकात्मिक कल्याण मंडळ व्यवस्थापन प्रणाली अंतर्गत उपकर संकलन मॉड्यूल विकसित आणि कालबद्ध पद्धतीने कार्यान्वित केले जाईल याची सुनिश्चिती करावी.
- ✓ शासनाने एकाच लाभार्थ्याला थेट हस्तांतरण प्रणालीतील अतिरिक्त प्रदाने करण्याची प्रकरणे टाळण्यासाठी अंगभूत नियंत्रणे विकसित करण्यासाठी तातडीने कृती करण्याची खात्री करणे गरजेचे आहे.
- ✓ शासनाने कर्मचारी व आस्थापनांची नोंदणी, तपासण्यांचे आयोजन आणि कर्मचाऱ्यांच्या कल्याणाची सुनिश्चिती या संदर्भातील इमारत व इतर बांधकाम कामगार अधिनियमाच्या तरतुदींच्या प्रभावी अंमलबजावणीच्या सुनिश्चितीसाठी, मंजूर पदे प्राधान्याने भरण्यासाठी प्रभावी कार्यवाही करावी.
- ✓ आस्थापना नोंदणीची प्रक्रिया बळकट करण्यासाठी, शासनाने सर्व विभाग आणि स्थानिक संस्थांना कार्य आदेश/मंजूर योजनांच्या प्रती नोंदणी प्राधिकरणांना सादर करण्याच्या सूचनांचे पालन करणे बंधनकारक करावे.
- ✓ उपकर आकारण्यासाठी शासनाने सर्व नियोजन अधिकाऱ्यांना एकूण बांधलेल्या क्षेत्राची किंमत आणि बांधकामात झालेल्या इतर खर्चाचा निर्देश द्यावेत.
- ✓ बांधकाम ठिकाणी होणाऱ्या घटना/अपघातांचा धोका कमी करण्यासाठी प्रत्येक आस्थापना सुरक्षा आणि आरोग्यविषयक नियमांचे पालन होत आहे याची खात्री शासनाने करावी.
- ✓ शासनाने, कामगारांनी सादर केलेल्या दाव्यांच्या मंजूरीसाठी एक कालमर्यादा जर दावे निर्धारित वेळेत मंजूर झाले नाहीत तर वाढीच्या तरतुदीसह वरिष्ठ अधिकाऱ्यांवर निश्चित करणे आवश्यक आहे.

